

AZ 1848–1849-ES FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC 150. ÉVFORDULÓJÁRA

BONA GÁBOR

A SZABADSÁGHARC FEGYVERES EREJE

Az 1848–49-es szabadságharcot vívó magyar hadsereg a kor színvonalán álló erős, reguláris fegyveres erő volt. Szinte példa nélkül állt ez az akkori Európában, hiszen a kontinens más népeinek, melyek ugyanakkor szálltak harcba nemzeti függetlenségükért, a polgári átalakulásért, vagy a demokratikus szabadságjogok kiteljesítéséért, céljaik érdekében nem sikerült hasonló haderőt létrehozniuk.

A magyar forradalom és szabadságharc eme sajátossága, amely abban nyilvánult meg, hogy leverését csak két nagyhatalom, Ausztria és Oroszország együttes katonai fellépése tudta elérni, több kedvező tényező egybeeséséből fakadt. Ezek sorában az egyik legfontosabb maga a helyzet volt, amely az 1848-as márciusi magyar forradalom győzelme nyomán kialakult.

1848 tavaszának európai forradalmi, majd az azok hatásaként is jelentkező társadalmi és nemzetiségi mozgalmak a dunai monarchiát széteséssel, a Habsburg dinasztiát pedig uralma végleges elvesztésével fenyegették. Mivel az egyszerre több ponton jelentkező veszély legyűréséhez a bécsi udvarnak nem állt elegendő erő a rendelkezésére, engednie kellett. Ezért került sor a császárvárosban március 13-án kitört forradalom nyomán Metternich kancellár menesztésére, aki a nép szemében a feudális hagyományokat konzerváló abszolutisztikus-bürokratikus kormányzási rendszert testesítette meg. S ennek következtében szentesítette az uralkodó rövid huzavona után 1848. április 11-én a magyar országgyűlés elébe terjesztett törvényjavaslatait, melyek Magyarország polgári átalakításának és birodalmon belüli önállóságának jogi kereteit biztosították.

Mindez az adott helyzetben elkerülhetetlen volt Bécs számára, hiszen az udvar csak így kaphatott szabad kezet a nyíltan szeparatista célokat követő, az itáliai tartományokban kitört olasz, illetve a lengyel forradalmi mozgalmakkal való leszámoláshoz. Jóllehet az uralkodó család néhány tagjából, vezető állami hivatalnokokból és katonákból álló bécsi központi hatalom, a közismerten gyengeelméjű uralkodó, V. Ferdinánd helyett a politikai döntéseket hozó kamarilla jó néhány tagja Magyarország elszakadásától is tartott, ez akkor még nem volt reális veszély.

Az Ausztriával való együttélés 300 éves tradíciójának ugyanis mély gyökerei voltak Magyarországon mind a köztudatban, mind pedig a politikában. A bécsi forradalom hírére kitört március 15-i pesti forradalom, valamint az azt követő vidéki és fővárosi megmozdulások nem a birodalom egysége ellen irányultak, hanem a polgári fejlődés útjában álló gátakat, a neoabszolutizmus rendszerét kívánták elsöpörni. Igaz, a pesti

forradalom 12 pontban megfogalmazott követelései és a pozsonyi magyar országgyűlés törvényjavaslatai között szerepeltek nemzeti követelések is, azonban csak olyan mértékben, amennyiben azok elősegítői, feltétlen velejárói voltak az ország polgári átalakításának. S miután a követelések az áprilisi törvényekben az ország belügyeire nézve szuverén magyar kormány felállításával a nemzeti oldalról megvalósulni látszottak, a fejlemények e tekintetben is kielégítették a várakozásokat Magyarországon.¹

A békés megegyezés, „vértelen forradalom” eredményeként létrejött első felelős magyar kormány a megelőző 25 év polgári átalakulásért folytatott politikai küzdelmeinek elismert vezetőiből alakult meg. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnökre és minisztertársaira, köztük gróf Széchenyi Istvánra, Kossuth Lajosra, Deák Ferencre és a többiekre nem kis feladatok vártak. Hiszen – ma divatos kifejezéssel élve – teljes rendszerváltást kellett „levezényelniük” annak ezernyi szerteágazó részletével együtt. Az önmagában is nagy erőfeszítéseket igénylő feladat – az áprilisi kerettörvények tartalommal való megtöltése, tehát törvényjavaslatok kidolgozása, az államapparátus átalakítása, stb. – mellett pedig hamarosan új gondok jelentkeztek, a szociális mozgalmak és a nemzeti kérdés. 1848 tavaszán és nyarán paraszti mozgalmakra, földfoglalásokra, munkástüntetésekre került sor, miközben tragikus gyorsasággal mélyültek el az ellentétek a magyar kormány és az ország lakossága nagyobb hányadát kitevő nemzetiségek politikai vezetői között.²

E helyzetben a Batthyány-kormány egyértelműen abban volt érdekelt, hogy viszonya a központi hatalommal, Béccsel, zökkenőmentes legyen. Ez az érdekelttség ugyanakkor az udvar részéről is fennállt, legalább is mindaddig, amíg úrrá nem lett a birodalom nem magyar felében kiütött mozgalmakon. Ahhoz azonban idő kellett. A prágai felkelés leverése (1848. június 16.), a szárd királyi hadsereg által támogatott velencei és milánói olasz forradalom felett aratott katonai győzelem (július 23–25., Custoza), majd a galíciai lengyel mozgalom megrendszabályozása 1848 őszeig Bécs minden erejét igénybe vette.

1848 áprilisától szeptember közepéig mindezek következtében tehát egyfajta modus vivendi állt be Magyarország és Ausztria viszonylatában. A két fél – legalábbis a felszínen – kölcsönösen tolerálta a másikat, azonban más-más megfontolások alapján. Míg ugyanis a magyar kormány véglegesnek és hosszú távra meghatározónak tekintette a birodalomban és Magyarországon az 1848 tavaszán bekövetkezett változásokat, addig az udvart kezdettől az a hátsó szándék vezérelte, hogy a helyzet és az erőviszonyok kedvező alakulása esetén a magyaroknak tett engedmények egy jelentős részét vissza fogja vonni. Annak ugyan tudatában volt, hogy a jobbágyfelszabadítást például többé már nem lehet meg nem történné tenni, a kicsikart demokratikus szabadságjogokon, valamint Magyarországot új státuszjogain azonban mindenképpen szűkíteni kívánt. S ahogy időben előre haladva mindinkább úrrá lett a nehézségeken, politikája mindinkább fagyosabbá vált a magyar kormánnyal szemben. A konfrontáció komolyabb jelei

¹ *Urbán Aladár*: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986. 299–337.

² A magyarországi szociális és nemzeti mozgalmakra 1848 tavaszán és nyarán I. *Spira György*: A magyar forradalom 1949–49-ben. Budapest, 1959. 136–192. o.

azonban csak augusztus-szeptember folyamán váltak kézzelfoghatóvá, addig Bécsnek, az említettek következtében, türtőztetnie kellett magát.

Ez viszont azt is jelentette, hogy a magyar kormány az áprilisi hivatalba lépését követő hónapokban olyan mozgásszabadsággal rendelkezett, melynek csak az Ausztriához fűződő, általuk is igényelt jó viszony feltételei szabtak határokat.

A fenti állapot tehát a magyar kormányzat számára olyan helyzetet teremtett, melyben sor kerülhetett az önálló magyar haderő alapjainak megteremtésére. A Batthyány-kormány élt ezzel a lehetőséggel, és ennek köszönhető, hogy a Béccsel történt szakításkor, 1848 őszén a többi európai forradalommal ellentétben a magyar forradalomnak nem szakadt vége, sőt abból európai jelentőségű és méretű szabadságharc nőtt ki.

A magyar fegyveres erők szervezése a Batthyány-kormány időszakában több szálon és ütemben indult meg. Ennek során különböző típusú és jellegű alakulatok álltak fegyverbe, melyek egyesítéséből, összeolvadásából alakult meg 1848 őszén, már a Batthyány-kormányt követő időszakban, az egységes magyar honvédsereg.

Sorrendben az első a nemzetőrség létrejötté vált.³ Nem véletlenül, hiszen a Nagy Francia Forradalom óta ez az intézmény, mely eredetét az amerikai függetlenségi háborúból vette, általános példaként szolgált az európai polgári forradalmak számára.

A magyar nemzetőrség spontán szerveződése már a március 15-i pesti forradalom másnapján megkezdődött – megalakítása a forradalom egyik fő követelése volt. A Pesten, majd Budán megalakuló nemzetőrség felügyeleti szerve, a főváros önkormányzatának kebeléből alakult Rendre Ügyelő Választmány, toborzó felhívásában „minden becsületes ember” számára lehetővé tette az abba való belépést.⁴

Ennél konkrétan fogalmazott a minisztertársait megelőzve, már március 17-én miniszterelnöki megbízást kapott Batthyány Lajos gróf. Március 22-én a helyhatóságokhoz intézett körlevelében a következőket írta. „Városokban s népesb helyeken a vagyonos osztályból olly őrsereg alkottathatnék, melly már együttartása által is a személy és vagyonsbátorságot fenntartani képes leend.” Pár nappal később e tárgyban pedig így nyilatkozott: „A polgári szabadságra alapított társadalmi átalakulásnak biztosítéka ... a nemzeti őrseregben keresendő”.⁵

Mindebből nyilvánvaló, hogy a nemzetőrség Magyarországon is a hagyományos kettős cél érdekében jött létre: a polgári forradalom vívmányainak védelmére, valamint az annak keretein túlmutató esetleges „communistikus” mozgalmak elfojtására.

A törvényhatóságok öntevékenysége, valamint a miniszterelnök kezdetől érzékelhető központi szervező és irányító munkája eredményeként a nemzetőrség létszáma országosan április végére elérte az 50–60 000 főt. Ez a Pest-Budán, az ország nagyobb városaiban és néhány megyéjében alakult nemzetőrség létszámát tekintve tehát

³ Jelen tanulmánynak a nemzetőrség, valamint az első 10 honvédszászlóalj szervezéséről szóló része *Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán* (Budapest, 1793. a továbbiakban *Urbán: Nemzetőrség*) c. monografikus feldolgozásán alapul. Ezért e részen belül csak ott alkalmazunk külön is jegyzeteket, ahol munkájából szó szerinti idézeteket vettünk át, illetve ahol e tárgykörben más szerzők feldolgozását használtuk.

⁴ *Urbán: Nemzetőrség* 13. o.

⁵ Uo. 17. és 28. o.

már spontán szerveződése fázisában meghaladta a szűkebben vett Magyarországon állomásozó, azaz a Budai Főhadparancsnoksághoz tartozó császári katonaság létszámát. E tény pedig bizonyára azok álláspontját erősítette Bécsben, akik – ha az említett hátsó gondolatoktól vezéreltetve is – a magyaroknak teendő engedmények szükségességét hangoztatták. A még rosszabbtól, a magyarországi mozgalom radikalizálódásától való félelem pedig egyenesen oda vezetett, hogy a szerveződő nemzetőrséget a császári-királyi politikai hatalom legfőbb magyarországi végrehajtó szerve, a budai Helytartótanács és az uralkodót képviselő István nádor utasítására jelentős számú lőfegyverrel is ellátták.

Április közepén a jóváhagyott törvények alapján a nemzetőrség felállítása immár hivatalosan is megkezdődött. Az e tekintetben mérvadó 1848:XXII. törvénycikk úgy intézkedett, hogy az ország minden olyan férfi lakosa, akinek életkora a 20 és 50 év közé esett, valamint a törvényben előírt jövedelemmel, vagy vagyonnal rendelkezett, kötelességszerűen a nemzetőrség tagjává vált. A cenzus – a jövedelem, illetve vagyon – alsó határát a törvény fél teleknyi birtokban (minőségétől függően 12–30 holdban), vagy ennek megfelelő értékű ingatlanban, illetve 100 forint évi tiszta jövedelemben szabta meg.⁶ Mindezek alapján a korabeli becslések a szűkebben vett Magyarország (Horvátország, a Katonai Határőrvidék, valamint Erdély nélküli) 10 milliós lakosságának mintegy 10 százalékával számoltak, mint „potenciális nemzetőrrel”.

A nemzetőri szolgálatra kötelezhető lakosságot először is össze kellett írni. A kormányon belül a nemzetőrséggel kapcsolatos ügyeket kezdettől irányító miniszterelnök ezt április 21-én rendelte el a hatóságok számára, egyben a konkrét ügyek intézésére létrehozta a közvetlen alárendeltségében működő Országos Nemzetőrségi Haditanácsot.

Az elrendelt összeírás a maga teljességében végül is soha sem készült el. Ennek különböző okai voltak. Szerepet játszott benne a lakosság idegenkedése, a félelem minden fajta katonáskodástól, s így a nemzetőrség intézményétől is. Ez helyenként és esetenként az összeírás megtagadásához vezetett. Hasonló következményekkel járt a nemzetiségi kérdés kiéleződése, elsősorban néhány, túlnyomóan szlovák, illetve román lakta megyében. Ezek súlyát jelezte Batthyány május 25-i intézkedése, melyben elrendelte, hogy „ott, hol a nemzetőrség iránt ellenszenv nyilatkoznék, az összeírás megtiltatik.”⁷

Az összeírás ugyanakkor a Katonai Határőrvidék áprilisban elvileg Magyarországhoz visszakerülő, túlnyomóan szerbek lakta részén meg sem kezdődhetett. Mire ugyanis a magyar kormány – júniusban – konkrét rendelkezési jogot kapott felette, már ki is tört a szerb felkelés. Hasonlóan alakult a helyzet Erdélyben, melynek Magyarországhoz való visszacsatolása, s az összeírás megkezdése idején a többséget alkotó román lakosság hangulata már magyarellenessé vált. Végül a Batthyány-kormány „hadügyi koncepciójában” is változás állt be 1848 nyarán: a hangsúly a nemzetőrséggel szemben más jellegű alakulatok szervezésének irányába tolódott el.

⁶ Berkó István: Az 1848–49. évi szabadságharc hadkiegészítése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1957. 1–2. sz., 212. o.

⁷ Urbán: Nemzetőrség 63. o.

Április–május–június folyamán azonban még a nemzetőrség intézménye élvezett prioritást és szervezése terén végül is jelentős eredmények születtek. Június végén mintegy 200 000, július első felében kb. 350–380 000 volt, szeptemberben pedig a 400 000-et is meghaladta az összeírt nemzetőrök száma. Az eredmények ismeretében mindjárt sor került a nemzetőri egységek kialakítására is. Ennél két alapvető szempont érvényesült, a területi elv, valamint az a szervezési elképzelés, hogy a nemzetőrségnek gyalogos zászlóaljkból és lovas osztályokból kell állnia. Az előbbi azt jelentette, hogy a nemzetőrség szervezése szempontjából minden megye önálló egységet képezett, melynek alapelemeit a megye helységei, illetve azok nemzetőrei alkották, akik létszámuktól függően szakaszba (szakaszokba), vagy századba (századokba) szerveződtek. Minden hat század egy zászlóaljat képezett. A nagyobb városok elegendő számú nemzetőreiből alakult önálló zászlóaljak szintén az illető megye nemzetőrségéhez tartoztak. A lovas szolgálatra kötelezett vagyonosabb nemzetőröket 2 századból álló osztályokba vonták össze. Az utóbbiak – 300 főre tervezett – létszáma azonban ritkán telt ki egy ugyanazon megyéből, ezért a lovas osztályok általában több megye lovas nemzetőreiből kerültek kialakításra.

Ilyenformán a június végére összeírt mintegy 200 000 főnyi nemzetőrség akkor 116 zászlóaljat és 48 lovas osztályt tett ki – valamint néhány tüzéruveget, miután több városban (köztük Aradon, Pesten, Pozsonyban és Selmecen) ilyenek is alakultak.⁸ A fenti beosztás elsősorban ugyan csak papíron létezett, mégis, a későbbiekben megkönnyítette a nemzetőrség mozgósítását.

Az 1848–49-es magyar nemzetőrség tipikus polgárkatonaság volt. Jellegénél, laza szervezeti kereteinél fogva, valamint hiányos fegyverzete és még hiányosabb kiképzettsége következtében komoly harci feladatok ellátására nem volt alkalmas.

Fegyverzet tekintetében például a nemzetőrség 1848 nyarán becslések szerint mintegy 40 000 lőfegyverrel rendelkezett. Ez azt jelenti, hogy átlagban minden tizedik nemzetőrnek jutott e fegyverből. A döntő hányad csupán különféle vágó- és szűrőfegyverekkel – kiegyenesített kaszával, vagy lándzsával, a paraszti munka „alkalmatos” használati eszközeivel (baltával, cséppel, vasvillával), fokossal, csákánnyal stb. – rendelkezett.

Egyenruhájuk általában nem volt – csak néhány gazdagabb helység engedhette meg magának, hogy nemzetőreit búzavirágkék uniformisba öltöztesse. (A nemzetőri csákó, mint a katona voltra utaló viseleti darab, már jobban elterjedt.)⁹

Tisztjeiket maguk választották a nemzetőrök, a zászlóalj- és lovasosztály-parancsnokokat azonban június elejétől, a nádor jóváhagyásával, Batthyány nevezte ki. Ez utóbbiak általában őrnagyi rendfokozatot kaptak, s nagyrészt a császári-királyi hadsereg egykori – nyugalmazott, vagy kilépett – századosaiból kerültek ki. Ugyancsak a központi kormányzat nevezte ki többnyire katonaviseltek közül a zászlóaljak és lovas osztályok hadnagyi (esetleg főhadnagyi) rendfokozatú segéd tisztjeit. A tisztválasztásnál

⁸ A nemzetőrség 1848 június végi szervezetére *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. Budapest, 1882. I. k., 46–49. o.

⁹ *Barcy Zoltán – Somogyi Győző*: A szabadságharc hadserege. 1848/49 katonai szervezete, egyenruhái és fegyverzete. (A továbbiakban: *Barcy – Somogyi*) Budapest, 1986. 60–83. o.

elsősorban a tekintélyelv, az illető vagyona, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helye érvényesült, s csak kevésbé a katonai mesterség ismerete.

Végül a nemzetőrség jó ideig csak „vasárnapi katonaságnak” számított, hiszen 80-85 %-ban a föld népéből állván, a paraszti munka mellett, csak a hét végén volt ideje némi gyakorlatozásra. Ehhez, ugyancsak a kormány gondoskodása révén, a császári-királyi hadsereg magyar ezredeitől kaptak oda vezényelt altiszteket.

A nemzetőrség, szervezésének első időszakában, karhatalmi funkcióját gyakorolta. A márciusi forradalmat követően a már említett szociális mozgalmak, illetve az ország több pontján jelentkező antiszemita megmozdulások többségének általában már maga a nemzetőrség kivezénylése végett vetett. Összezsapásokra csak ritkán került sor.

A feladatkör június közepén tovább bővült, egyben minőségileg is megváltozott. Ennek oka a magyarországi szerb felkelés kitörése, valamint a horvát–magyar ellentétek kiéleződése volt. Az előbbi következtében a Batthyány-kormány június 11-én mozgósította az országban állomásozó császári-királyi csapatok nagy részét, melyek sorra levonultak a Délvidékre. Ezek helyett a helyőrségi szolgálatot a nemzetőrségnek kellett átvennie. Ugyanakkor sor került a nemzetőrség egy részének mozgósítására is. A kormány június végén, július elején e tárgyban kiadott utasításának megfelelően mintegy húsz megyének kellett nemzetőrei egy részét a délvidéki táborokba, illetve a horvátországi határra, a Dráva folyó vonalára küldenie, általában egy hónap időtartamra, melynek leteltével a megyéknek új alakulattal kellett táborba szállt nemzetőrségüket felváltaniuk. A mozgósítás eredményeként augusztus elején a délvidéki táborokban 22 000, a Dráva vonalán pedig 26 000 nemzetőr összpontosult.

Az 1848–49-es szabadságharc előjátékeként 1848 nyarán folyó délmagyarországi „kis háború” kitörésének idején a nemzetőrség mellett már szerveződőben volt egy más típusú fegyveres erő is Magyarországon. Ennek születésében lényegében két fő ok játszott szerepet. Részben az, hogy a magyar kormány, illetve annak hadügyminisztere az áprilisi törvények értelmében ugyan fennhatósági jogot kapott a birodalom haderejének Magyarországon állomásozó része felett, az azonban sokáig kétséges volt, hogy ennek a gyakorlatban is sikerül-e érvényt szerezni. A másik, közvetlen ok egy, a kormányhoz 1848. május 15-én érkezett jelentés volt. Ebben báró Hrabovszky János altábornagy, szlavóniai főhadparancsnok arról tudósított, hogy a szerb fejedelemség Magyarország elleni támadása a küszöbön áll. (Ami így, ilyen formában nem következett be; Szerbia a későbbiekben „csupán” pár ezer önkéntest küldött a magyarországi szerb felkelők támogatására.)

A hír, háttérben az említett bizonytalansággal, konkrét lépésre készítette a magyar kormányt. Még aznap döntés született egy 10 000 főből álló önkéntes sereg felállításáról. Batthyány másnap kiadott felhívása, illetve későbbi konkrét utasításai alapján az ország tíz nagyvárosában tíz zászlóalj szervezése kezdődött el, melyek hamarosan a *honvéd* elnevezést kapták. Az 1. és 2. Pesten és Budán, a 3. Szeged, a 4. Pozsony, az 5. Győr, a 6. Veszprém, a 7. Szombathely, a 8. Pécs, a 9. Kassa, a 10. Debrecen központtal alakult.

Az egyes zászlóaljakat az illető, több megyére kiterjedő toborzási körzet helyhatóságai állították ki a területükön működő császári-királyi hadfogadó szervek

bevonásával. A szervezés irányítója az Országos Nemzetőrségi Haditanácson keresztül maga Batthyány miniszterelnök volt.

Az önkénteseknek három év szolgálatot kellett vállalniuk, az egészségi alkalmasság mellett azonban ez volt az egyetlen kritérium. A jelentkezőknél a vagyoni helyzetet nem vették figyelembe. Ezzel a Batthyány-kormány átlépett az alakulatok felállításánál hivatkozott 1848:XXII., a nemzetőrségről szóló törvény keretein. Az udvar azonban, a már említett modus vivendi okán, nem emelt kifogást.

Ez egyben azt jelentette, hogy az első honvédszászlóalj szervezésénél Batthyányék, mintegy a magyarországi császári-királyi hadsereg szerveire rátelepedve, azok lehetőségeit maximálisan kihasználták. A toborzás mellett részben a hadsereg készleteiből oldották meg a felfegyverzés és felszerelés feladatait. S jelentős részben a császári-királyi hadsereg adta az első tíz honvédszászlóalj tisztjeit, valamint kiképző altisztjeit is. Az előbbieket Batthyány a nádor jóváhagyásával nevezte ki június elejétől folyamatosan, önként jelentkezőkből. Számos, a későbbi szabadságharcban fontos szerepet játszott tiszt került át ekkor hivatalos áthelyezéssel a honvédsereghez, köztük Damjanich János, a későbbi tábornok, vagy Máriássy János, aki ezredes és hadosztályparancsnok és Szodtfnied Nádor, aki a honvéd utászkar megalakítója lett. (Az első honvédszászlóalj tisztikarának másik fele kilépett, illetve nyugalmozott császári-királyi tisztekből tevődött össze. Közülük szintén többen töltöttek be később fontos beosztást, így például Görgei Artúr, Klapka György és Ivánka Imre.)

Az új alakulatok legénysége döntő részben a városi és falusi nincstelenek köréből verbuválódott, nem utolsó sorban annak köszönhetően, hogy az önkéntesek akkor tekintélyesnek számítót, 20 forintnyi foglalópénzt és viszonylag jelentős zsoldot kaptak. Átlagban mintegy 10–12 %-ot tett ki azonban a fiatal, magasabb iskolai végzettséggel rendelkező önkéntesek száma, akik komoly tudatosságot kölcsönöztek az alakuló honvédségnek. E jurátus ifjúság – zömük jogot végző, vagy végzett volt, de összefoglaló kategóriaként a műszaki, orvosi, teológiai, stb. tanulmányokat folytatókra is használták e kifejezést – a polgári átalakulás és a magyar nemzeti eszme elveit vallva, sőt a „világ-szabadság” korabeli értelmezése jegyében vállalta a katonáskodást. Nézetük pedig kevésbé tanult katonatársaikra is hatottak. A korai felállításon, illetve az időben megszerzett harci tapasztalatokon túl ez az erős tudati elem magyarázza, hogy az első tíz honvédszászlóalj a későbbi honvédsereg egyik elit részét képezte. Közülük is kettőt emelkedett ki hallatlan hősiességével, a kezdetben Damjanich parancsnokolta 3., valamint a 9. kassai honvédszászlóalj. Ez utóbbi katonáinak rendhagyó veres sikkáját 1849 tavaszán kitüntetésként rendszeresítették a honvédseregben.

A nemzetőrséggel ellentétben „katonai fegyelmi törvények alatt állót” és minden tekintetben a kor reguláris hadseregeire jellemző szervezési elvek alapján alakított első honvédszászlóalj 1848 nyarán kerültek a hadszíntérre: kettőt a drávai őrvonalat, nyolc a délvidéki táborokat erősítette. (Júliusban egy honvéd tüzérűteg felállítására is sor került Pest-Budán, noha az az eredeti tervben nem szerepelt.)

A Batthyány-kormány időszakában a hadügy sarkalatos pontja volt a Magyarországon állomásozó császári-királyi katonaság kérdése, melynek helyzetét az áprilisban született 1848:III. törvény részleteiben nem tisztázta. A miniszterelnöknek csak május 7-én sikerült elérnie a birodalom hadseregének egysége felett féltékenyen

örökös udvarnál azon konkrét intézkedéseknek a kiadását, melyek e kérdéskört tisztázták.

A május 7-i leiratok értelmében a császári-királyi hadsereg elvi egysége megmaradt, a haderő Magyarországon állomásozó része felett azonban a magyar kormány, illetve annak hadügyminisztere kapott rendelkezési jogot. A hadsereg központi igazgatását és irányítását addig ellátó bécsi Udvari Haditanács megszűnt, hatáskörét a Lajtán innen a magyar, azon túl az osztrák hadügyminisztérium vette át. A hadsereg irányában gyakorolt felségjogok – a hadsereg alkalmazása a birodalom határain kívül, a tisztek kinevezése, stb. – változatlanul az uralkodó kezében maradtak, az ő személyén keresztül testesítették meg a továbbiakban is a hadsereg egységét.¹⁰

Ezzel az egyidejűleg az itáliai hadszíntérről hazatért és császári-királyi ezredesből tábornokká előlépett magyar hadügyminiszter, Mészáros Lázár, ténylegesen is a haderő Magyarországból állomásozó részének előljárójává vált. Intézkedési jogkörét a csapatokkal szemben azonban nem közvetlenül, hanem azok területi parancsnokságain, az úgynevezett főhadparancsnokságokon keresztül érvényesíthette. Magyarországon és kapcsolt részeiben öt főhadparancsnokság működött, a budai, a zágrábi, a pétervárad, a temesvári és az Erdélyre illetékes nagyszabeny.

A magyarországi császári-királyi haderő tekintetében Batthyányék két alapvető problémával kerültek szembe. Az egyik az összetétel kérdése volt. A magyar fennhatóság alá került katonaság kétharmadát ugyanis nem magyarországi sorozású, szláv, osztrák-német és olasz legénységű ezredek tették ki. Ugyanakkor a magyar ezredek többsége az ország határain kívül, a birodalom más részein állomásozott. Ezen a magyar kormánynak, a miniszterelnök többszöri sürgetésére, szeptember közepéig jelentős mértékben sikerült változtatnia, jóllehet Bécs a csapatok kicserélésének elvi lehetősége ellenére – melyből a háborús helyzetre hivatkozva az itáliai tartományok magyar ezredeit eleve kizárta – ezt a folyamatot gátolni, lassítani igyekezett. Mégis, 1848 őszére az arány megfordult, a magyarországi csapatok kétharmadát szeptemberben már magyar soralakulatok képezték.¹¹

Súlyosabb volt a másik probléma, a tisztikar kérdése. Az abszolutizmus ideológiáján, a birodalom egységén és az uralkodóház feltétlen tiszteletén nevelkedett tábornokok és tisztek zöme ugyanis ellenségesen tekintett a forradalom eredményeként kialakult új viszonyokra. A főhadparancsnokságok vezénylői közül a zágrábi – Josip Jellačić báró – sem a magyar kormánynak, sem pedig a magyar hadügyminiszternek nem engedelmessé vált. Sőt, a horvátországi forradalmi és nemzeti mozgalomra támaszkodva, melynek vezetését hamarosan kisajátította, s azt magyarellenes irányba terelte, előbb burkoltan, majd egyre nyíltabban a magyar kormány megdöntésére készült. Bár az uralkodó, magyar követelésre, június 10-én horvát báni és főhadparancsnoki beosztásából felfüggesztette – az udvar számára ekkor még túl korai lett volna a magyarokkal a kenyértörés –, az intézkedésnek nem sikerült érvényt szerezni. Jellačić a

¹⁰ *Urbán Aladár*: A Batthyány-kormány hadügyi politikájának első szakasza (1848 április – május). (A továbbiakban: *Urbán*: Batthyány) *Hadtörténelmi Közlemények*, 1971. 2. sz., 211–235. o.

¹¹ *Bona Gábor*: Szabadságharc 1848–49-ben. (A továbbiakban: *Bona*: Szabadságharc) In: Magyarország hadtörténete. (Főszerk.: *Liptai Ervin*, szerk.: *Borus József*) Budapest, 1984. I. k., 460. o.

helyén maradt, s a kamarilla titkos támogatásával folytatta a bécsi restaurációs elképzelésekbe illő tevékenységét.

A Magyarországon parancsnokló többi tábornok egyelőre, kénytelen-kelletlen, alávetette magát az új helyzetnek. Megnyerésükre, meggyőzésükre, annak megértetésére, hogy a Habsburg-birodalom, s benne Magyarország átrendeződése nem katasztrófának tekintendő, hanem megmaradásának, sőt felvirágzásának egyedüli lehetősége, Mészáros és Batthyány sokat tett, ám kevés eredménnyel. Jól példázza ezt, hogy amikor június 11-én a kormány a szerbek elleni szegedi katonai tábor felállítását elrendelte, sokáig egyetlen tábornok sem akadt, aki annak parancsnokságát elvállalta volna.¹² Nem mintha a szerb felkelést – amely, mint említettük, kezdetben a bécsi központi kormányzat ellen is irányult – nem tekintették volna lázadásnak, ám szemükben a márciusi magyar forradalom, s az annak nyomán hatalomra jutott Batthyány-kormány sem számított sokkal kevésbé rebellisnek. Báró Bechtold Fülöp altábornagy, aki a mozgósított erők parancsnoka lett, de alvezéreinek többsége is, hasonlóan gondolkodott. Ennek következtében nem is igen törekedtek döntő győzelemre a szerbek felett. Hiszen a dolgok logikájából ők is arra a következtetésre jutottak, mint a bécsi udvar: a mai ellenfél holnapra szövetséges lehet.

A délvidéki háborúnak azonban lett egy ezzel ellentétes következménye is. A háború négy hónapja önmagában is megrendítette a császári-királyi hadsereg egységét Magyarországon. Egyrészt azzal, hogy a hadsereg volt fegyvertársaival, a szerb felkelőkhöz csatlakozott szerb határőr ezredekkel került szembe, másrészt azáltal, hogy a sorkatonaság magyar ezredei együtt táboroztak és közösen vívták harcaikat a nemzetőr és honvéd alakulatokkal. Ennek során baráti, fegyvertársi viszony alakult ki közöttük, ami jelentősen átformálta a magyar soralakulatok arculatát. Jelentette ez elsősorban az eladdig a hadseregben szinte ismeretlen nemzeti elv térhódítását. A hazafias jelszavakkal harcba induló magyar honvédek és nemzetőrök példáját hamarosan a soralakulatok magyar katonái is átvették és visszhangozták. Ám érvényes volt ez a nem magyar ezredekre is. A szláv testvériség fellendülő eszméje jegyében a Magyarországon állomásozó cseh és galíciai ukrán alakulatok legénysége egyre kevesebb „meggyőződéssel” harcolt például a szerbek ellen. E két szélsőség között, középen, néhány olasz ezred állt. Ezek egyikének, a 23. Ceccopieri gyalogezrednek a katonái június 11-én a Pesti Károly laktanyában véres összecsapást provokáltak az 1. és 2. honvédzászlóalj szintén ott szállásoló katonáival, mivel tisztjeik elhitették velük, hogy a magyar önkénteseket majd az itáliai felkelés leverésére vetik be.¹³ A szintén olasz 16. Zanini gyalogezred két zászlóalja ezzel szemben a szerb felkelők, később pedig a horvátok ellen „vitézkedett”. Nem kis részben annak köszönhetően, hogy ők viszont a szerb és horvát határőrök itáliai „működéséért” kívántak elégtételt venni.

A nemzeti gondolat, valamint a „szabadság, testvériség, egyenlőség” jelszavával fémjelzett polgári ideológia a legénység mellett természetesen az alsóbb tisztikart sem hagyta érintetlenül. S noha olyan példa, mint Lenkey János kapitányé, aki magyar huszárszázadával május végén Galiciából egyszerűen hazaszökött, 1848 őszéig csak

¹² Mészáros Lázár emlékiratai. (Sajtó alá rendezte Szokoló Viktor) Pest, 1867. I. k., 63. o.

¹³ Urbán Aladár: Az 1848. május 10-ei katonai vérengzés a budai várban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1968. 1. sz., 71–92. o.

elvértve fordult elő, a császári-királyi hadsereg tisztikarának addigi egysége megbomlott. A tiszti testület 1848 őszére már különböző nézetű csoportokra oszlott.

A császári-királyi haderővel szembeni fenntartások, valamint az európai és a magyarországi helyzetben bekövetkezett változások következtében a július 5-én megnyílt első magyar népképviselői országgyűlés a hadügy vonatkozásában fontos döntéseket hozott. Kossuth pénzügyminiszter július 11-i híres beszédében a háborús veszélyekre hivatkozva – köztük az orosz csapatok fenyegető közelségére a román fejedelemségekben – a kormány nevében a magyar hadsereg 200 000 főre emelésének, valamint ehhez 40 000 000 forintnyi hitelnek a megszavazását kérte a törvényhozástól. Mondanivalóját igazából még be sem fejezhette, amikor a ház egy emberként talpra ugorva kiáltotta a Megadjuk!-ot.

Az elfogadott elvi döntés konkrét részleteinek kidolgozását az országgyűlés Mészáros hadügyminiszterre bízta. Mészáros pár nap alatt elkészített törvényjavaslata a Batthyány-kormány, s mindenekelőtt a miniszterelnök felfogását tükrözte. Ez azt jelentette, hogy az első ütemben besorozandó 50 ezer újoncból a császári-királyi hadsereg magyar ezredei nyertek volna kiegészítést. Batthyányék ezzel kívánták elejét venni az udvar esetleges tiltakozásának.

Csak hogy a javaslat ilyen formájában sem a képviselők többsége, sem pedig a közvélemény számára nem volt elfogadható, hiszen az újoncokra többek között éppen a császári-királyi hadsereg megbízhatatlansága miatt volt szükség! A képviselők többsége ezért amellettt tört lándzsát, hogy az újoncokat „magyar lábra kell állítani”, azaz honvédszászlóaljakat kell képezni belőlük.

Az ezzel kapcsolatos viták egy hónapon át tartottak, míg végül is kompromisszumos megoldás született. Az augusztus 23-án elfogadott törvény úgy intézkedett, hogy az újoncok kisebb feléből a 15 magyarországi sorozású sorszálogezred itthon állomásozó 3. zászlóaljai kapnak majd kiegészítést, egyben felállítják ezen ezredek tartalék osztályait (ezredenként 2 századot), továbbá a 12 magyar huszárezred 12 tartalék századát. A kiállítandó katonák nagyobb részéből pedig új honvédszászlóaljakat képeznek. A törvény egyben kitért az újoncok részletkérdéseire: a katonaköteles korosztályok kijelölésétől (18–19–20–21 évesek) kötelező hatósági összeírásukon át a sorozás lebonyolításának (sorshúzás) mikéntjéig.¹⁴

A katonaaállítás törvénynek egyelőre azonban csak elvi jelentősége volt, mivel annak életbe léptetéséhez az uralkodó beleegyezésére volt szükség. Az pedig egyre később.

A szeptember második felében elrendelt katonai összeírás megkezdéséig némi előrehaladás mégis történt. 1848. július 20-án Batthyány további négy honvédszászlóalj felállítását rendelte el – Erdélyben. Különböző nehézségek következtében ebből azonban csak a kolozsvári 11. és a marosvásárhelyi 12. alakult meg.¹⁵

Augusztus 13-án újabb rendelet látott napvilágot. A kormány ennek értelmében olyan önkéntes nemzetőri csapatok kiállítására utasította a helyhatóságokat, melyeknek szinte minden tekintetben az első honvédszászlóaljnál alkalmazott feltételek szerint – önkéntesség, hadi fegyelem, a háború idejére való szolgálatvállalás, azonos zsold, a

¹⁴ Berkó István: i. m. 215–216. o.

¹⁵ Gelich Rikárd: i. m. I. k., 279. o.

cenzus figyelmen kívül hagyása – kellett szerveződniük.¹⁶ Az ily módon kiállított csapatok gyülekeztetésére négy táborban, Veszprémben, Vácott, Szolnokon és Aradon került sor. Ennek eredményeként szeptember végére az önkéntes nemzetőrség létszáma elérte a 12 000 főt, mely mintegy 15 zászlóaljra tett ki.¹⁷

Az önkéntes nemzetőrség szervezésére alapvetően két okból került sor. Egyfelől azért, mert a Batthyány-kormány előzetes várakozásai a délvidéki háborúval kapcsolatban nem teljesültek. Augusztusra nyilvánvalóvá vált, hogy gyors győzelem helyett hosszabban elhúzódó hadműveletekre kell felkészülni. Erre pedig a mozgósított nemzetőrség, jellegénél fogva, alkalmatlan volt. A mozgósítást, a váltások megszervezésének amúgy is nehézkes rendszerét tovább bonyolította, hogy az a nyári mezőgazdasági munkák idejére esett. Így olyan szélsőséges esetek is előfordultak, hogy a túlnyomóan paraszti népekből álló nemzetőr alakulatok, felváltásukat be sem várva, elhagyták őrhelyüket és hazamentek – aratni. Az önkéntes nemzetőrséggel a délvidéki táborokba és a Dráva mentére mozgósított nemzetőri zászlóaljakat óhajtotta végleg felváltani a kormány.

A másik alapvető ok, amely a kormányzatot ezeknek az új alakulatoknak a felállítására sarkallta, részben az előbbiből is következett. Jellačić a horvátországi császári-királyi csapatok élén egyre nyíltabban készülődött a katonai intervencióra Magyarország ellen, s ennek ellenében fegyveres erőt kellett teremteni. Ehhez hiányzott akkor még a katonaiállítási törvény, fogantatását később pedig az udvar hátráltatta. Így Batthyányék számára nem maradt más megoldás, mint hogy ismét a nemzetőrségről szóló 1848:XXII. törvény mögé bújva, de annak kereteit meghaladóan, nevében nemzetőr, de valójában a honvédszászlóaljokhoz hasonló reguláris alakulatokat hozzanak létre.¹⁸

Az önkéntes nemzetőrség létrehozásának különös jelentősége lett Jellačić támadásának elhárításában. Az 1848. szeptember 29-én Pákozdnál győzelmet aratott 16 000 főnyi magyar sereg több, mint egyharmadát ugyanis ilyen jellegű alakulatok alkották.¹⁹

Jellačić csapatai szeptember 11-én bekövetkezett inváziójának hírére Batthyány forradalmi lépésre szánta el magát. Szeptember 14. és 20. között kiadott rendeleteivel érvénybe léptette a katonaiállítási törvényt.²⁰ A miniszterelnök, valamint az őt támogató országgyűlés ezzel a tétellel letért a „törvényes forradalom” addigi útjáról. Az események résztvevői csak az uralkodó október 3-i kiáltványból tudhatták meg, hogy Jellačić „őfelsége akaratát” megvalósítani jött Magyarországra. Ez a kiáltvány nyilvánította semmisnek Batthyány fenti, újoncállítással kapcsolatos utasításait is.

A magyar forradalom vezetői azonban nem hátráltak meg. Ezt a forradalom táborán belül sem a végig prioritást élvező jogi felfogás, sem pedig a formákra csak kevésbé adó, a radikális szárnyhoz kötődő nézetek nem tették lehetővé. A törvényes formákat

¹⁶ *Urbán*: Nemzetőrség 176. o.

¹⁷ Uo. 185–195. o.

¹⁸ *Urbán*: Nemzetőrség 169–178. o.

¹⁹ Uo. 195. o.

²⁰ *Urbán*: Batthyány 660–693. o.

Jellačić támogatásával – melynek írásos bizonyítékai már szeptember 27-én a magyar kormány kezébe kerültek – az udvar hágtá át elsőnek. Az újoncozás meghirdetése e tekintetben majdnem jogszerű ellenlépésként volt értékelhető, de semmiképpen nem állt arányban az uralkodó immár nyílt esküszegésével. Az új helyzetben a bécsi kormányzattal szemben az áprilisi vívmányokat törvényes eszközökkel többé már nem lehetett megvédeni. Ezt a magyar forradalom táborá felismerte, s nagy többségében vállalta a következményeket.

Az Ausztriával mindvégig együttműködésre törekvő Batthyány politikája szeptember végére, az udvar magatartása következtében, lehetetlenné vált. Miniszterelnöki posztjáról távozva azonban az ország elsődleges fontosságúvá előlépett kérdése, a katonai védelem tekintetében jól előkészített helyzetet hagyott hátra. S ez egyik elévülhetetlen érdeme.

Bécs és a magyar országgyűlés október elején bekövetkezett szakítása után egyértelművé vált, hogy az udvar katonai erővel óhajtja megvalósítani Magyarországgal kapcsolatos elképzeléseit. Számítását azonban keresztülhúzta az október 6-án kitört bécsi forradalom. A császárváros „megrendszabályozása”, majd a hadjáratra való felkészülés másfél hónapot vett igénybe, ami viszont ugyanannyi időnyereséget biztosított Magyarország számára. Ez azt jelentette, hogy Magyarország, leszámítva a perifériáin folyó nemzetiségi háborúkat, lényegében békés körülmények között, zavartalanul folytathatta honvédelmi előkészületeit. Ezt a lehetőséget az ország új kormányának, a Kossuth elnöklete alatt álló OHB-nak sikerült maximálisan kihasználnia.

A legfontosabb feladat a hadsereg létszámának szaporítása volt. A még a Batthyány kormány időszakában, szeptember utolsó hetében elkezdődött sorozás eredményeként december közepéig több, mint 50 000 újoncot állított ki az ország.²¹ Az imponáló eredmény mögött jól olajozott gépezet, lelkesedés és hatalmas munka állt. A szervezés decentralizált módon folyt. Mivel a törvény szerint minden 127 lakos után 2 újoncot kellett kiállítani, a kulcsszámokat a hadügyminisztérium megküldte a megyéknek (valamint az önálló törvényhatóságú városoknak). Ez utóbbiak a területükön található települések lakosságszáma arányában osztották fel a kivetett kvótát, egyben gondoskodtak annak teljesítéséről. A megyék székhelyei általában egy-egy alakuló honvédszászlóalj központjai is voltak, melyek felszereléséről, ruházataról – sőt lehetőség szerint fegyverzetéről is – a megyének kellett gondoskodnia: a központi irányítás a lehető legteljesebben kiaknázte a hagyományos vármegyei önkormányzatban rejlő lehetőségeket, a helyi erőforrásokat.

Az újoncozás helyzetéről a helyhatóságok a hadügyminisztériumnak tartoztak beszámolni, az pedig az Országos Honvédelmi Bizottmánynak volt köteles időről-időre jelentést tenni.²² A honvédelmi szervező munka csúcsán tehát a kormány állt, mely, a dolgok állásáról folyamatosan értesítve lévén, gyakorta operatív beavatkozással hártotta el az esetleges akadályokat. A Bizottmány irányította továbbá központilag az új alakulatok felszerelését. Erre külön országos fegyverzeti, valamint ruházati bizottságot

²¹ *Bona*: Szabadságharc 469. o.

²² *Ember Győző*: Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén. In: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára, Budapest, 1952. 240–241. o.

hoztak létre. Az újoncozás, egyben az egész honvédelmi szervező munka legfőbb irányítója maga Kossuth volt, aki tevékenységével, munkabíráásával már kortársai csodálatát is kiváltotta.

Végül fontos tényezőt jelentett a lelkesedés, noha e tekintetben nem teljesen egységes a kép. Voltak helységek például, ahol csak karhatalom segítségével sikerült kiállítani a kivetett újoncokat. Eléggé általános volt továbbá, hogy a sorsot húzott gazdagabbak pénzért mást fogadtak meg maguk helyett katonának. 1848 őszén azonban általánosságban még igen erős volt a tudati tényező: a félelem attól, hogy a császári győzelem esetleg visszaállítja a korábbi jobbjárendszer, a magyar nemzeti érzés és a haza védelme jelszavának térhódítása.

Az újoncozás mellett az alakuló honvédsereg másik fő forrása a sorkatonaság lett. A magyarországi császári-királyi csapatok körében 1848 októbertől–novembere folyamán forrongó jelenetek játszódtak. Bécs és Pest szakítása idején egymást követték a hozzájuk intézett felhívások: az uralkodó esküjükre hivatkozva „a császári zászlóhoz való visszatérésre” szólította fel őket, a magyar kormány viszont az áprilisi magyar alkotmány megvédésére tett fogadalmuk alapján fenntartásának további elismerését követelte tőlük. A legénység számára a már korábban említett okok – elsősorban magyar nemzetiségű – alapján általában könnyű és egyértelmű volt a választás. (Bár meg kell jegyeznünk, hogy az úgynevezett magyar soralakulatok több esetben csak a nevükben voltak magyarok. A szabadságharchoz csatlakozó 60. Wasa gyalogezred legénységének kétharmada, a 2. Sándor cár gyalogezred katonáinak pedig több, mint egyharmad része például szlovák anyanyelvű volt.²³) A közkatona és az altiszti kar nagy része letépte ruházatáról az uralkodóház fekete-sárga zsinórzatát, helyébe a honvédek veres színű zsinórzatát varrta és alakulatát honvéddé nyilvánította.²⁴ Nehezebbnek találta ugyanakkor a választást a soknemzetiségű tisztikar. Esetükben többnyire szintén a nemzeti hovatartozásnak volt meghatározó szerepe, ám más tényezők is fontos szerepet játszottak. Ezek skálája a polgári liberális eszmék vállalásától a nemzeti haladó célok egyetemességének és egymásra utaltságának felismerésén át a karrierizmusig terjedt – forradalmi hadseregben gyors az előrehaladás. A különböző motivációk mindenesetre oda vezettek, hogy nem csak a magyar tisztek zöme maradt meg a honvédsereghez csatlakozó alakulatánál, hanem számos lengyel, német, osztrák, mellettük pedig olaszok, csehek, sőt szerbek és horvátok is.²⁵

A magyarországi sorozású és itthon lévő császári-királyi alakulatok kevés kivétellel – a nagyrészt román legénységű erdélyi 31., 51. valamint a 62. gyalogezred néhány zászlóalja leszámításával – 1848 októbertől folyamán tehát a magyar kormány főnhatóságát fogadták el. Hasonlóan döntött az olasz legénységű 16. Zanini gyalogezred két zászlóalja, valamint a szintén olasz 23. Ceccopieri gyalogezred több

²³ *Bona Gábor*: Szlovák katonák az 1848–49-es magyar honvédseregben. (A továbbiakban: *Bona*: Szlovák katonák) Megjelenés alatt. Magyar–Szlovák Kulturális Alapítvány, Budapest, 1996.

²⁴ Luzsénszky Pál, Bónis Sámuel, Pázmándy Dénes és Csány László országgyűlési, illetve kormánybiztosok jelentése a parndorfi táborból, 1848. október 18. *Barta István* (szerk.): *Kossuth Lajos* Összes Munkái. XIII. k., 242–243. o., valamint Kossuth tudósítása az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz, Parndorf, 1848. okt. 23.: uo. 276–277. o.

²⁵ *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848/49. (A továbbiakban: *Bona*: Tábornokok) Budapest, 1983. 18–23. és 66–84. o.

száz katonája, akik ezredüktől elszökve önkéntes csapatot alakítottak a honvédsereg kötelékében (Frangepán csapat²⁶).

Így összesen 21 sor-, 1 gránátos, 4 (székely) határőr zászlóalj, valamint 7 huszárezred lett akkor szervezeti kereteit megőrizve az alakuló honvédsereg részévé.²⁷ A Magyarországon állomásozó, de a császári oldalt választó soralakulatok több száz magyar katonája – elsősorban a 31., 51. és 62. gyalogezredtől – ugyanekkor átszökött az alakuló honvédszászlóaljakhoz. Velük, valamint az október–november folyamán az osztrák örökös tartományokból a „haza hívó szavára” hazatért másfél ezrednyi huszárral együtt a honvédsereghez állt császári–királyi katonák száma elérte a 30 000 főt.²⁸

A fenti alakulatok csatlakozásával, valamint a már meglévő honvédszászlóaljakkal létrejött a szerveződő honvédsereg gerince, egyben az új egységek szervezése is könnyebbé vált. Az újoncozás eredményeként szervezett alakulatok a csatlakozó császári–királyi csapatoktól, valamint az első honvédszászlóaljaktól kiképző kereteket kaptak, s annak altisztjeiből, tisztjeiből került ki tisztikaruk nagyobb része. Így kiképzésük és vezetésük a katonamesterséghez értő, harci tapasztalatokkal rendelkező szakemberek kezébe került.

A császári–királyi hadsereg egy részének csatlakozása, valamint a más jellegű – önkéntes-nemzetőr, és a Jellačić támadása idején létrejött különféle önkéntes – csapatok egyidejű megléte 1848 őszén szükségessé tette a hadsereg egységesítését. Ennek érdekében az Országos Honvédelmi Bizottmány november 27-én rendeletet adott ki, melynek értelmében a különböző eredetű katonai formációkból egységes honvédsereg alakult. Az egykori soralakulatok ezzel „hivatalosan” is a honvédsereg részeivé váltak. A sorzászlóaljak eredeti ezred- és zászlóaljszámukat, valamint nevüket azonban egészen 1849 júniusáig megőrizték, csak akkor kaptak honvédszászlóalj-sorszámot, a huszárezredek pedig végig régi számukon és nevükön szerepeltek a honvédseregben.²⁹ A fenti intézkedés nyomán megkezdődött az önkéntes nemzetőri zászlóaljak honvéddé történő átminősítése, mely 1849 tavaszán zárult le. Ugyancsak e rendelet alapján vált honvéd alakulattá néhány önkéntes csapat, például a Zrínyi, melyből a 35., a Hunyadi, melyből az 50., valamint a Bocskai, melyből az 52. honvédszászlóalj jött létre.

Nem lett viszont a honvédsereg része a nemzetőrség, melynek komoly hadviselésre való alkalmatlanságát és alkalmazhatatlanságát a forradalmi Bécs megsegítésére vívott schwechati csata (október 30.) egyértelműen bebizonyította. A későbbi válságos időszakokban Kossuthékat is többször arra kényszerítették, hogy mozgósított

²⁶ *Gelich*: i.m. I. k., 280. o.

²⁷ A csatlakozott alakulatok a következők voltak: a 2. Sándor cár gyalogezred három, a 16. Zanini gyalogezred 1. és 2., a 19. Schwarzenberg gyalogezred 3., a 32. Esterházy gyalogezred 3., a 33. Gyulai gyalogezred 3., a 34. Vilmos gyalogezred három, a 37. Máriássy gyalogezred 3., a 39. Dom Miguel gyalogezred három, a 48. Ernő gyalogezred 3., az 52. Ferenc Károly gyalogezred 3., a 60. Wasa gyalogezred három, a 62. Turszky gyalogezred 2. zászlóalja, a 14. (első székely) és a 15. (második székely) határőrezred két-két zászlóalja, illetve a Weissl gránátos zászlóalj, továbbá az 1. Császár huszárezred 8., a 2. Hannover huszárezred 8., a 3. Ferdinánd huszárezred 8., a 4. Sándor huszárezred 6., a 6. Württemberg huszárezred 8., a 9. Miklós huszárezred 8., a 10. Vilmos huszárezred 4., valamint a 11. Székely határőr huszárezred 4. százada.

²⁸ Október–november folyamán a 4. huszárezred 2., a 8. Koburg huszárezred 8., a 10. Vilmos huszárezred 4., valamint a 12. Nádor huszárezred 3. százada szökött haza az osztrák örökös tartományokból. (*Redvay István*: Huszáraink hazatérése 1848–49-ben. Budapest, 1941.)

²⁹ *Gelich*. i.m. I. k., 458–459. o.

nemzetőröket vessenek be nyílt csatában – népfelkeléssel kombinálva – reguláris császári csapatokkal szemben. A szabadságharc későbbi menetében azonban inkább csak belső, karhatalmi funkciót gyakorolt a nemzetőrség. Főként helyőrségi feladatokat látott el a hátszágban, valamint a senki földjén – vagyis azokon a területeken biztosította a magyar kormány fennhatóságát, melyekre a szemben álló felek hadműveletei nem terjedtek ki; lényegében az e feladatkör részeként mozgósított kisebb és jobban felfegyverzett alakulataik részt vettek a szerb, román és szlovák nemzetiségi felkelők elleni harcokban.

Az 1848 őszen megindult hadseregszervezés első szakaszának határát a császári hadsereg december közepén megindított általános támadása képezte. Erre az időpontra Magyarországnak már 100–110 000 fős honvédsereget sikerült létrehoznia és felszerelnie.

Fegyvernemeként ez a következő erőket jelentette. A gyalogság zászlóaljainak száma meghaladta a százat, e számból 62-t a honvédzászlóaljak, 26-ot az egykori sorzászlóaljak, több, mint 10-et pedig a még honvéddé nem alakult önkéntes nemzetőrszászlóaljak tettek ki. A zászlóaljak közel fele, 48, újonnan felállított alakulat volt. Összlétszámuk mintegy 80 000 főre rúgott.³⁰ Szervezeti tekintetben a zászlóaljak önállóak voltak. Az ezred-kötélék – leszámítva az egykori soralakulatokat, melyeknél viszont a gyakorlatban nem volt jelentősége – nem létezett. Egy-egy zászlóalj hat századból állt.

A kizárólag a könnyűlovassághoz tartozó huszárezredekben álló lovasság alapját a haszaszökött huszárokkal együtt 9 ezredre nőtt egykori császári-királyi huszárezredek képezték. Ezek mellé további 8 új ezred szervezése kezdődött el október folyamán, melyek közül három a császári hadseregben visszamaradt ezredeket, az itáliai hadszíntéren harcoló 5.-et és 7.-et, valamint a Csehországból hazatéréssel többször is hiába próbálkozó 12.-et volt hivatva pótolni. Az egyenként 8–8 századból (4–4 osztályból) álló huszárezredek közül december közepén jobbára még csak a régiiek voltak bevezethetők, melyek a sorzászlóaljokhoz hasonlóan szintén kiegészítést kaptak az újoncokból. E 72 század mellett összesen tízegynéhányat tett ki az új ezredek már harcra kész századainak száma. Ez létszámban kb. 8 500 főt jelentett.³¹ A lovasság legénységének nagy többségét tehát évek óta szolgáló katonák tették ki. Ennek a szabadságharc első időszakában különös jelentősége lett, mivel a kezdeti visszavonulások következtében a háború súlya elsősorban rájuk nehezedett. A zömmel újoncokból álló gyalogságot önfeláldozó utóvédharcaival a huszárság tehermentesítette, míg azok kellő harci tapasztalatokat szerezve valóban csatadöntő fegyvernemmé nem váltak.

A honvéd tüzérség megalakításában szintén egy császári-királyi alakulatnak, az 5. Bervaldo tüzérezrednek volt fontos szerepe. A törzsével és ütegei nagy részével Pest-Budán diszlokáló ezred lövegeit az októberi fordulatot követően a magyar hadügyminisztérium lefoglalta, cseh és osztrák-német nemzetiségű katonáit pedig a fővárosban sorra alakuló honvéd ütegek legénységének betanítására vette igénybe. Az

³⁰ *Bona*: Szabadságharc 470. o.

³¹ *Bona*: Szabadságharc 470. o. A honvédsereg lovasságának összefoglaló történetére I.: *Kedves Gyula*: A szabadságharc hadserege. I. A lovasság. Budapest, 1992.

ily módon nyert 60 löveggel, majd a beinduló löveggyártás eredményeként december közepén a honvéd tüzérség 32 tábori üteggel, ütegenként 6–8, azaz összesen 250–260 löveggel, s a tüzérséghez beosztott szekerészkar legénységével együtt mintegy 4–5 000 főnyi személyzettel rendelkezett. Ezt a magyar kézre került várak mintegy 500 vár- és ostromlövege, valamint 600 tüzeire egészítette ki.³²

A fő fegyvernemek mellett 1848 ősztől sorra alakultak az egyéb szükséges „hadi testületek”. A műszaki feladatok ellátására 3 utász zászlóalj szerveződött, valamint egy hidász század.³³ A szállítási és tüzérségi vontatási igények kielégítésére megalakult a szekerészkar. Létrejött a honvéd vezérkar, a hadmérnöki, valamint az egyéb szakfeladatokat ellátó hadbírói, katonarorvosi, hadbiztosi és hadlelkészi testület.

A honvédsereg, valamint az egyes fegyvernemek működésének, elméleti (hadászati–harcászati) és gyakorlati segítésére katonai szakkönyvek és szabályzatok kerültek kiadásra. E munkák a császári–királyi hadseregben használatos kézikönyvek és szabályzatok fordításával születtek, alkalmanként és helyenként a magyarországi viszonyokhoz és a forradalmi helyzethez igazítva.³⁴

Ami a hadsereg legénységének összetételét illeti, az többé kevésbé tükörképe volt az országnak. A katonák 80–85 %-a a parasztságból származott, elsősorban a nincstelenebb rétegekből. A városok polgárságát szintén inkább „az alsóbb néposztályok” képviselték. Az ősztől alakuló csapatoknál ismét jeleskedett az első tíz honvédzászlóaljnál már említett jurátus ifjúság. Különösen sokan álltak be közülük a tüzérséghez és a többnyire volt műszaki hallgatóknak is köszönhetően a tüzérség igen hamar a honvédség császáriak által is respektált fegyvernemévé vált. Nemzetiségi tekintetben konkrét adataink nincsenek ugyan, de a helyhatóságokra kivetett újoncozási kvóták, az ország lakosságának nemzetiségi megoszlása, valamint a felállított alakulatok ismeretében kiszámítható, hogy a szabadságharc során a honvédseregben megfordult közel 200 000 katonára kb. 40 %-a nem a magyar etnikumhoz tartozott. A szlovákok mintegy 30 000, a magyarországi románok – 1849 tavaszától az erdélyiekkel együtt – kb. 25 000 honvédet adtak a szabadságharcnak. Ugyancsak jelentős számban lettek honvédek – az erdélyi szászokat leszámítva – a németek, a kárpátaljai ruszinok, vagy például a délvidéki bunyevácok, valamint feltűnően jelentős számban a zsidók, akiknek kirekesztettségét éppen az 1848-as forradalmi törvények szüntették meg Magyarországon.³⁵

Sokszínű volt a honvédsereg tisztikara is, melynek összetétele azonban nem annyira az ország, mint inkább a császári–királyi hadsereg tisztikara nemzetiségi megoszlását tükrözte. 1849 nyarán a honvédsereg tábornoki karában a magyarok mellett ott szolgált a német Carl Graf Leiningen-Westerburg – nem számítva a magyarországi németsegből származó Aulich Lajost és Schweidel Józsefet –, az osztrák Ernst Poelt Ritter von

³² Bona: Szabadságharc 470. o. A tüzérség modern feldolgozására I.: Csikány Tamás: A magyar tüzérség az 1848/49-es szabadságharcban. In: *Enszől Gyula* (szerk.): A magyar tüzérség kialakulása és fejlődése, Budapest, 1991. 39–76. o.

³³ Vidos Géza: A honvédsereg műszaki szolgálata 1848–49-ben. *Magyar Katonai Szemle*, 1939. IV. k., 212–229. o.

³⁴ A szabadságharc folyamán központilag és helyileg mintegy húsz katonai szabályzat és utasítás jelent meg nyomtatásban a nemzetőrség és a honvédség egésze, illetve fegyvernemei számára, melyek közül az elsőket Gál Sándor császári–királyi hadnagy – végül honvédtábornok – készítette.

³⁵ L.: Bona: Szlovák katonák

Poeltenberg, a francia eredetű angol Richard Guyon de Beaufre, a horvát Knezić Károly és a szerb származású, ám hungarus szemléletű Damjanich János, nem szólva a három lengyelről, Bemről, Dembińskiről és Wysockiról. A honvéd tisztikar meghatározó kategóriája kezdetben minden tekintetben a volt császári-királyi tisztek csoportja volt. Ezt a csoportot a honvédseregben 1848 őszétől szolgálatot vállalt mintegy 1 500 aktív, valamint néhány száz volt – kilépett, illetve nyugalmazott – tiszt alkotta. Az egykori császári-királyi tisztek mintegy harmada 1848–49 fordulóján, a válságosra fordult hadihelyzet következtében elhagyta a honvédsereget. Helyüket a felsőbb parancsnoki beosztásokban a rangban alattuk álló és fiatalabb, volt császári-királyi tisztársaik vették át. Ennek, valamint a honvédsereg későbbi, állandó bővítésének következtében az egykori hadnagyokból és főhadnagyokból őrnagyok és csapatparancsnokok, a századosokból és a néhány szolgálatban megmaradt törzstisztből dandár-, hadosztály- és hadtestparancsnokok lettek a szabadságharc végére.³⁶ Közülük is kiemelkedő karriert ért el például Görgei, aki 30 évesen, Klapka, aki 29 évesen és Csetz János, aki 27 éves korában érte el a tábornoki rendfokozatot.

Időben előre haladva az alsóbb tisztikarban az avanszált volt császári-királyi tisztek helyét alapvetően két másik réteg vette át: már többször említett jurátus ifjúság, valamint a volt császári-királyi altisztek gárdája. 1849 nyarán a csapattisztek zömét már ők adták. Ez utóbbi egyben a tisztikar nyitottságát jelezte: érdemei alapján a honvédseregben bárkiből lehetett tiszt. (Természetesen ez korántsem jelentette azt, hogy a tiszt kinevezéseknél minden esetben a rátermettség, vagy a teljesítmény érvényesült.)

Összetett és bonyolult kérdés a hadsereg politikai arculata. Az egyszerű honvéd a hazát védte, az ország szabadságáért harcolt, általában nem foglalkozott azzal, hogy ez konkrétan mit is jelent. A tisztikar volt császári-királyi tisztekből álló része, mely – mint említettük – a honvédsereg vezetésének középső szintjét, valamint a tábornoki kar nagyobb felét adta, a küzdelmet az áprilisi törvényekre alapozott önvédelmi harcnak tekintette, melynek győzelme után a császári kormányzattal meg kívántak egyezni. Velük ellentétben a tisztikar jurátus ifjúságból verbuválódott alsóbb rétegei, valamint a tábornoki kar nem egykori császári-királyi tisztekből álló másik fele (Bem, Dembiński, Wysocki, Perczel, Guyon, stb.) a küzdelem céljaként Magyarország elszakadását kívánták megvalósítani, a magyar szabadságharcot pedig a „haladás és a reakció nagy európai összecsapása részeként” fogták fel. (Sok német, lengyel, olasz stb. tiszt e megfontolás – a német egység, a lengyel és az olasz újraegyesítés – jegyében vállalt szolgálatot a honvédseregben.) E különböző nézetek, ha nem is mindig zökkenőmentesen, de jó ideig mind a politikában, mind pedig a hadseregben megfértek egymás mellett. Összefogta őket a közös feladat, a császáriak legyőzése. 1849 áprilisában azonban, a függetlenségi nyilatkozat kiadásával, ez az egység megbomlott. A tisztikar csoportokra válva vitatta a lépés jog-, és célszerűségét, vagy hogy ezek után Magyarország királyság legyen-e, avagy köztársaság.

A császári csapatok decemberi támadásával meginduló fegyveres harc, következményeként pedig a magyar kormány fennhatóságának a Tiszántúlra szűkülése miatt a honvédsereg létszámának szaporítása egy időre lényegében megállt. Az 1849

³⁶ Bona: Tábornokok 18–30. o.

áprilisáig terjedő időszakban még néhány lovas század, valamint tüzerűteg szervezése befejeződött, azok bevonultak a harcoló csapatokhoz. Ugyanez időszak alatt a honvédzászlóaljok száma 64-ről 75-re nőtt ugyan, a valóságos gyarapodás azonban jóval szerényebb volt. Az új honvédzászlóaljok zöme ugyanis a december közepi létszámnál már számba vett önkéntes nemzetőr zászlóaljok honvéd zászlóaljjá válásával jött létre (a 65., 66., 70., 71., 72. és 75. zászlóalj, továbbá a 74. zászlóalj, mely az egykori 37. gyalogezred 3. zászlóaljból az egykori császári-királyi csapatok közül elsőként lett honvédzászlóaljjá.)

A honvédsereg szervezésének újabb szakasza Erdélyben kezdődött. Bem tábornok csapatainak győzelme nyomán a felszabadult Székelyföldön 1849 februárjától a két székely határőr ezred kereteit felhasználva 11 új honvédzászlóalj szerveződött. Ezek áprilisban a 76 – 86. honvédzászlóalj besorolást kapták.³⁷

Az áprilisisig szervezett új alakulatokkal némileg nőtt a honvédsereg létszáma. A régi alakulatoknak a téli, majd a tavaszi hadjárat során megcsappant létszámát azonban pótolni kellett. Az országgyűlés ennek megfelelően 1849. április 24-én, Kossuth javaslatára, újabb 50 000 újoncot szavazott meg a hadsereg számára. Ennek fogatosítását az tette lehetővé, hogy a tavaszi hadjárat eredményeként április végére az ország területének döntő hányada felszabadult. Ez, valamint a hadműveletekben beálló szünet tehát ismét kedvező feltételeket biztosított.

A gyakorlatban május elejével meginduló sorozásnál azonban már mutatkoztak az ország háborús kifáradására utaló jelek, június közepétől pedig konkrétan – és lélektanilag – is hátráltatta azt a bekövetkezett orosz intervenció. Mindennek ellenére a központi kormányzat, nagy erőfeszítések árán, a helyhatóságok – helyenként érezhetően lanyhuló – támogatásával, a szabadságharc végéig immár szakadatlanul folyó újoncozás eredményeként, még vagy 50–60 000 új katonát tudott a zászlók alá állítani. Ezzel a honvédsereg július közepe táján, valamivel 170 000 fő fölé emelkedve, elérte legmagasabb létszámát.³⁸ Minőségben azonban az új alakulatok már nem érték el a korábbiak színvonalát.

A gyalogság esetében például a május–július folyamán szervezett 90. – 103. honvédzászlóaljok nagyobb részét a fegyverhiány következtében szuronyos puska helyett csak kiegyenesített kaszával és lándzsával tudták ellátni. A július–augusztusban megalakult 129. – 148. zászlóaljok közül lőfegyverhez csak néhány, kiképző keretekhez és szakértő tisztikarhoz pedig (a régebbi alakulatoktól), az előbbiekkal ellentétben, egyik sem jutott. (A 107. – 122. honvédzászlóalj sorszámot az egykori császári-királyi sorzászlóaljok kapták. A folyamatosan számozott zászlóaljok között a 148. volt az utolsó. Néhány honvédzászlóalj azonban nem kapott sorszámot. Végül augusztus–szeptember folyamán, tehát a szabadságharc végét jelentő világosi fegyverletétel után, Klapka tábornok az Észak-Dunántúl általa felszabadított területeinek újoncaiból még négy új zászlóaljat alakított a komáromi várórségnél, a 201. – 204. honvédzászlóaljakat.)³⁹

³⁷ *Barcy – Somogyi*: 104. o.

³⁸ *Bona*: Szabadságharc 528. o.

³⁹ Az egyes fegyvernemek itt és alább tárgyalt adataira l.: *Barcy – Somogyi*, passim

A gyalogság kiegészítő részét képező honvéd vadászrezdek zömmel szintén ebben az időszakban alakultak. Az első szervezése már 1848 december közepén megkezdődött ugyan, az ezred azonban csak 1849 márciusára állt fel. Ekkor indult meg a 2., majd májusban a 3., végül a 4. honvéd vadászrezred felállítása, közülük azonban csak az első három érte el az előírás szerinti 16–16 századnyi létszámot. A június végi kimutatás szerint lőfegyverrel – általában katonai vadászfegyverrel – csupán az 1. ezred, valamint a 2. ezred legénységének fele rendelkezett. (Ezen túlmenően 1849 tavaszán Szegeden egy önkéntes vadászzászlóalj is alakult, mely később az 1. honvéd vadászzászlóalj nevet kapta.)

A három utászzászlóalj mellé 1849 májusától a fővárosban, majd Baján egy negyedik is szerveződött, és önálló utász és árkász osztályok alakultak. Így a komáromi és a péterváradai várórségnél, az aradi ostromseregnél, valamint Erdélyben a székely utász osztály.

A gyalogság összlétszáma mindezekkel, valamint az alább említendő más jellegű önkéntes csapatokkal együtt július közepén 140 000 fő körül mozgott.

A lovasságnál 1849 májusában további két új ezred, a 18. és a 19. felállítása vette kezdetét. A 19.-ét azonban a források koncentrációja érdekében hamarosan leállították, hiszen még az 1848 ősztől szerveződő ezredek felszerelése sem volt teljes. Ez utóbbiak utolsó századai 1849 júliusában lettek bevethetőek. Közéjük tartozott még a 18. huszárezred 4 százada. (Az ezred fegyvertelen, másik felének nem volt mit letennie Világosnál.) Július közepén a honvédsereg lovasságának létszáma kb. 20 000 főre rúgott.

A tüzérség tekintetében a fejlődés a szabadságharc folyamán egyenletes volt. A honvédsereg 70 tábori ütege lövegeinek száma végül meghaladta az 500-at és hasonló mennyiségű felszerelt vár-, valamint ostromlőveggel rendelkezett. A tüzérség összlétszáma a lőszergyártásban dolgozó századok állományával együtt meghaladta a 10 000 főt.

Az egyes fegyvernemek e fenti létszámadatai már magukban foglalják azokat az önkéntes csapatokat is, amelyek a szűkebben vett honvédsereg kiegészítői voltak. Ezek között említhető például az 1849 márciusától szerveződött felső-magyarországi, valamint dél-magyarországi védereg. Ezek területvédelmi céllal felállított önkéntes csapatokból álltak, melyek szervezési és működési elveik következtében félreguláris alakulatoknak számítottak. Az utóbbi, eredetileg 6 zászlóalj és egy lovas osztály erősségű „bácskai védereg” gyalogságának maradványából július–augusztus fordulóján hozták létre a 139. és a 148. zászlóaljat. A több gyalogos osztályból álló felső-magyarországi védereget azonban végig „gerilla”-nak nevezték, noha a felső-magyarországi (IX.) hadtest kötelékében hadrendi alakulatként szerepelt, s az orosz intervenció kezdetétől a fegyverletételig annak kötelékében harcolt. E két védereg erdélyi megfelelőjének tekinthetők az 1849 tavaszától alakított székely határvéd zászlóaljak. Ezekből 6 (8 ?) szerveződött.

A szabadságharc folyamán különben számos önkéntes, illetve szabadcsapat jött létre, elsősorban Kossuth 1848. december 16-án e tárgyban kiadott felhívása nyomán. A szabadcsapatok nagyobb része azonban nem váltotta be a hozzájuk fűzött reményeket – partizánharc az ellenséggel szemben –, s vagy feloszlottak, vagy pedig beolvasztásra kerültek a honvédseregbe. Közülük vezéréről vált hírhedtté a Hatvani-csapat, melynek

parancsnoka, Hatvani Imre, 1849 május elején önhatalmú és meggondolatlan támadásával meghiúsította a magyar kormány és a román felkelők ígéretesen induló béketárgyalásait. Néhány ilyen jellegű csapat azonban jól megállta a helyét, így például Oroszhegyi Józsa (Szabó József) gerillacsapata, vagy Cornidesz Lajos szepességi vadászászlóaljja.

Végül a honvédsereg kiegészítő részét képezték a külföldi légiók. A nagyrészt Galíciából beszökött lengyel önkénteseknek 1849 nyarán már két légiójuk is volt, egy a felső-magyarországi hadseregben, mely 3 zászlóaljból és két, egyenként két–két századból álló dzsidás ezredből, valamint két félütegéből állt József Wysocki tábornok, majd Jerzy Bulharyn ezredes parancsnoksága alatt; az erdélyi lengyel légiót két zászlóalj és néhány dzsidás század képezte.⁴⁰ A császári-királyi ezredek magyarokhoz csatlakozott olasz katonáiból szerveződött az olasz légió, mely 1849 július végén egy hat és egy két századból álló zászlóaljat, két vadász-, valamint egy lovas századot tett ki. Parancsnoka Alessandro Monti báró, ezredes, a szárd kormány Magyarországra küldött megbízottja volt.⁴¹

A németországi és a bécsi forradalmak menekülteiből három katonai formáció is alakult 1848 őszén Magyarországon: az erdélyi hadszíntéren hősiessé küzdött bécsi légió, melynek megmaradt katonáit 1849 tavaszán hadnagyként osztották be a honvédsereg alakulataihoz, valamint a tiroli vadászászlóalj és a német légió. Ez utóbbiak később magyarországi németekből kaptak jelentős kiegészítést. A tiroli vadászok a feldunai hadtest, illetve a magyar főszereg kötelékében küzdöttek végig a szabadságharcot. Ugyanitt szolgált a német légió 1. zászlóalja, míg a légió 2. és 3. zászlóaljából 1849 júliusában a 126. honvédzászlóalj lett. A tiroli vadászok bátor parancsnokát, Vitalis Söll őrnagyot, valamint a német légió vezetőjét Peter Giron alezredest a császáriak kivégezték.⁴²

Hadszervezetét illetően a honvédsereg a korabeli általános szokásokhoz igazodott. A legkisebb magasabbegység, a dandár, általában a három fő fegyvernemből összeállított vegyes dandár volt. Két–három dandár alkotta a hadosztályt, s ugyanannyi hadosztály a hadtestet. E téren változtatásra csak 1849 júniusában került sor, amikor Görgei, hadügyminiszterként, megszüntette a dandárt, mint állandó szervezeti egységet. Utasítására a hadtesteket két–két gyalogos, valamint egy lovas hadosztályból kellett megalakítani. Így minden hadtest tíz zászlóaljból, valamint 2 huszárezredből, illetve ennek megfelelően 16 lovas századból állt volna, kellő tűzérséggel. Ez az intézkedés a honvédsereg egységes központi irányítása híján, valamint a bekövetkező hadihelyzet következtében nem minden seregtestnél került bevezetésre.

⁴⁰ A magyarországi lengyel légiókra l. *Kovács István: A légió.* Budapest, 1989., valamint *Dora Kacnelson–Kovács István: Edmund Slaski emlékiratai és az erdélyi lengyel légió. Hadtörténelmi Közlemények*, 1993. 2. sz. 138–175. o.

⁴¹ *Berkó István: Az 1848/49. évi magyar szabadságharc olasz légiója.* Budapest, 1926. és *Hermann Róbert: Az olasz légió a magyar szabadságharcban.* In: *Dobsza Tamás – Pajkossy Gábor.* (szerk.): *Emlékkönyv Szabad György 70. születésnapjára.* Budapest, 1995. 341–354. o.

⁴² A tiroli vadászászlóaljra l. *Barcy – Somogyi: 113–151. o.*, a bécsi légióra uo. 118. o., a német légióra uo. 179–181. o., illetve *Katrin Sitzler: Solidarität und Söldnertum. Die ausländische Freiwilligen verbände im ungarischen Ungabhängigkeitskrieg 1848-1849.* Osnabrück, 1980.

A seregtestek, helyesebben szólva a honvédsereg egyes részei az ország különböző pontjain, egymástól elkülönülve működtek, parancsnokaik jobbára közvetlenül az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökével, Kossuthal – általában levelezés útján – vitatták meg a teendőket.

1848 őszén, a honvédsereg létrejöttével párhuzamosan, a következő seregrészek léteztek: a Délvidéken az egymástól is független bácskai, vagy aldunai, valamint a bánági, vagy altiszai hadtest. Ezek parancsnoka a császáriak decemberi támadásának pillanatában báró Bakonyi Sándor, illetve Kiss Ernő tábornok volt. Az Erdélyből kivert és a Csucsai-szorosban álló erdélyi csapatokat (később hadtestet) József Bem tábornok vezette. A Kassa–Eperjes körzetében alakuló felső-magyarországi, későbbi nevén felső-tiszai hadtestnek Pulszky Sándor ezredes volt a parancsnoka. A legerősebb, illetve legfontosabb hadtest a Nádasi-szorostól Sopronig diszlokáló feldunai hadtest volt Görgei vezetése alatt. Ehhez délen, Nagykanizsa–Csáktornya körzetében Perczel Mór tábornok drávai hadteste csatlakozott. E hat hadtest mellett még néhány kisebb-nagyobb seregtest – például az erdélyi Háromszéken magukat elszigetelten is tartó csapatok és a helyi népfelkelés, továbbá Komárom, Eszék, és Pétervárad erődjének nagyobb, valamint Lipótvár és Munkács várának jelentéktelenebb helyőrsége – alkotta 1849 január közepéig a honvédsereget.

Január végén, február elején ez annyiban módosult, hogy Perczel és Görgei hadtestét, valamint az akkor már Klapka parancsnoksága alatt állt felső-tiszai hadtestet Tokaj és Szolnok között összevonták a Tisza mögött. E csoportosításhoz csatlakoztak a Bácskából és a Bánásból kivont csapatok, melyek egy-egy hadosztályt képezve Cibakháza–Törökszentmiklós körzetébe vonultak. Ezeket később Damjanich tábornok parancsnoksága alatt egy hadtestté vonták össze. Így létrejött a 4 hadtestből álló magyar főszereg, a Feldunai hadsereg. Főparancsnoka előbb a lengyel Henryk Dembiński, majd Vetter Antal, április elején pedig ideiglenes jelleggel, de véglegesen Görgei tábornok lett.

A Bácska és a Bánás kiürítése során egy-egy hadosztály maradt vissza Szeged, illetve Arad körzetében. Ezeket hamarosan hadtestté fejlesztették és a szegediből az új bácskai, az aradiból pedig az új bánági hadtest jött létre Perczel, illetve Vécsey Károly tábornok alatt. Ezzel egyidőben, márciusban, általánossá vált a hadtestek számhasználatára. Klapka hadteste viselte az I. számot. Az eredeti elnevezés szerinti drávai hadtest, mely 1849 januárjától Központi Mozdó Sereg néven szerepelt, az Aulich Lajos vezetése alatt álló II. hadtest lett. Damjaniché a III., a Perczelé a IV., Vécsey tábornoké az V., Bem erdélyi hadteste a VI., Görgeié a VII., végül a komáromi várőrség a VIII. hadtest volt.

1849 áprilisában újonc alakulatokból állították fel a felső-magyarországi hadtestet, előbb Dembiński, majd Dessewffy Arisztid tábornok parancsnoksága alatt állt. Július végén ez lett a IX. hadtest.

Az 1849 május–június folyamán szerveződött alakulatokból – előbb papíron, majd július közepén a valóságban is – egy tartalék hadtest jött létre Cegléd–Szolnok térségében. Ez a IX. hadtesttel egyidejűleg kapott számot, és pedig a X.-et. Végül a szabadságharc utolsó időszakában a további újonc csapatokból egy új tartalék hadtest volt alakulóban Szegeden, illetve Aradon; Asbóth Lajos vezette hadosztálya, mely

legalábbis szálfegyverekkel rendelkezett, augusztus elején a Tisza–Maros szögében összpontosított főerőkhöz, a másik hadosztálya, Ferdinand Querlonde du Hammel ezredes parancsnoksága alatt, Aradon, közvetlenül a világosi fegyverletétel előtt, Görgei Feldunai hadseregéhez csatlakozott.

A honvédsereg első hadsereg-szintű csoportosítása tehát csak 1849 február elején jött létre a Feldunai hadsereg kialakításával. 1849 nyarán azonban már önálló hadsereget képeztek a Felső-Magyarországon, valamint a Délvidéken harcoló erők is. Az előbbi az említett felső-magyarországi hadtestből, a lengyel légióból, valamint a Munkács központtal szerveződő, Kazinczy ezredes vezette tartalék hadosztályból állt. Parancsnoka Dembiński, majd Wysocki volt. A felső-magyarországi hadtest és a lengyel légió az oroszok elöl visszavonulva a Duna-Tisza közén egyesült a tartalék hadtesttel és annak parancsnoka, Perczel tábornok alárendeltségébe lépett. Így jött létre a Tiszai hadsereg.

A Tiszai hadsereg a visszavonulása során Szegednél, az új tartalék hadtest egyik hadosztályának említett csatlakozása után, átlépett a Maroson és ezzel közvetlen kapcsolatba került a délvidéki hadsereggel. Ez utóbbit a már szintén említett IV. és V. hadtest, továbbá egy, az erdélyi hadseregtől itt állomásozó hadosztály, végül a Feldunai hadtesttől elszakadt Kmety-hadosztály alkotta Vetter altábornagy alatt.

A két hadsereg részleges egyesítésével immár ez lett a magyar főszereg, melynek vezetését Dembiński, majd augusztus 9-én Bem altábornagy vette át. (A korábbi magyar főszereg, az osztrákok ellen küzdő Feldunai hadsereg ugyanis 1849. július 11–12-én két részre oszlott. Négy hadtestből egy, a II., a komáromi várőrséghez [VIII. hadtest] csatlakozott, mely így maga is hadsereg lett Klapka tábornok alatt, a másik három Görgei vezetésével a Tisza–Maros szögébe indult, hogy az ott összpontosuló főerőkhöz csatlakozzék.)

Végül a hivatalosan továbbra is a szerény VI. hadtest elnevezést viselő erdélyi hadtest szintén hadseregnek számított, hiszen 1849 nyarán már hét hadosztályból, állt, a kolozsvári, beszercei, székelyföldi, brassói, dévai és gyulafehérvári hadosztályból, összlétszáma pedig megközelítette a 40 000 főt.⁴³

*

Magyarország 1848 őszén a polgári átalakulás vívmányainak és nemzeti jogainak védelmében fegyveres küzdelemre kényszerült. A harc a Habsburg birodalom és Magyarország között folyt, ennyiben nemzeti jellegű volt, ám egyben a haladás és a reakció európai méretű összecsapásának is részét képezte, ahhoz számos szállal kötődött.

A háború vállalásának feltételeként a magyar forradalom táborán belül – elsősorban Kossuth érdekegyeztető politikájának eredményeként – 1848 őszén politikai konszenzus alakult ki, amely addig soha nem tapasztalt nemzeti egység kialakulásához vezetett Magyarországon. Ez az egymástól eltérő nézeteket valló politikai csoportosulások mellett a a különböző társadalmi osztályok és rétegek zömére is kiterjedt.

⁴³ *Gyalóky Jenő*: Az erdélyi hadsereg az orosz betörés idején (1849. június 19–20.). *Történeti Szemle*, 1915. 71–114. o.

Az erők összefogása tette lehetővé 1848 őszén a honvédsereg – korabeli értelemben vett – tömeghadsereggé fejlesztését, egy, a kor színvonalán álló haderő létrehozását, egyben lehetőség szerinti felszerelését és ellátását az ország viszonylagos gazdasági elmaradottsága ellenére is.

A honvédsereg a társadalom és a politika tükörképeként jelenítette meg a szabadságharc táborának egységét, de különbözőségét is. Ez mindenek előtt a tisztikarra vonatkozik. A honvédsereg szabadságharc alatt kinevezett mintegy 12 ezer tisztje alapvetően három különböző csoportból származott. A legnépesebb kategóriát, mintegy 35–40 százalékot, az úgynevezett jurátus ifjúság tette ki. E gyűjtőfogalom alatt – tágabb értelemben – a kor a tanulmányaik végén járó joghallgatókat, vagy a már végzett, de ügyvédi vizsgát még nem tett fiatal joggyakornokokat értette. Még tágabb értelemben ide tartoztak a fiatal pályakezdő ügyvédek, sőt az egyéb felsőfokú – teológiai, műegyetemi, orvosi, gyógyszerészeti – tanulmányokat folytató fiatalok is. Képviselőik 1848 tavaszán százával, ősszel pedig ezrével álltak önként a honvéd zászló alá, s léptek elő a szabadságharc folyamán tisztté. A francia forradalom történetéről szóló munkákon és a reformkor politikai küzdelmein nevelődött fiatalok társadalmi és nemzeti kérdésekben általában radikális nézeteket vallottak. Tömeges beáramlásuk a honvédsereg arculatán is érezte hatását.

A másik pólust a volt császári-királyi tisztiek képviselték. Ők zömmel jobbára az úgynevezett önvédelmi harc híveinek számítottak. Hazafias érzéseiket és politikai meggyőződésüket követve vállalták az áprilisi törvények fegyveres védelmét, melynek bekövetkeztével azonban a nemzetnek – véleményük szerint – kiegyezésre kell törekednie a dinasztiaival. A forradalom táborán belüli radikális irányzatokkal, vagy az azokhoz kötődő köztársasági jelszavakkal, enyhén szólva, nem szimpatizáltak. Létszámban e réteg ugyan a honvéd tisztikar legkisebb csoportját alkotta, jelentősége azonban több tekintetben is meghatározó volt. A mintegy 1000 egykori császári-királyi tiszt adta a honvédsereg középszintű vezetőinek zömét, valamint a tábornoki kar nagyobb hányadát. S mivel elsősorban – főleg kezdetben – ők voltak birtokában azoknak a katonai szakismereteknek, amelyek nélkül hadsereget sem szervezni, sem pedig vezetni nem lehetett, megtartásuk szinte létérdek volt a hadsereg – és így a szabadságharc – szempontjából. Nem csoda tehát, hogy Görgei azokban a válságperiódusokban, amikor a politika radikalizálódása folytán e tisztiek legalitási érzéke megrendült, minden elkövetett, hogy megtartsa őket a szabadságharc számára.

Végül a harmadik jól körülhatárolható csoportot a császári-királyi hadseregtől csatlakozott altisztí gárda alkotta. E honvédtisztté avanszált rétegnek nem volt egységes politikai arculata, tagjainak véleménye, politikai felfogása megoszlott az előtti két tábor nézetei között.

A tisztikar egyes csoportjainak eltérő politikai beállítottsága alapvetően nem befolyásolta a honvédsereg egységét. Miként a politikai vezetés, a tisztikar is tisztában volt ugyanis azzal, hogy bármely, a jövőt illető elképzelésnek csak akkor van realitása, ha a honvédsereg le tudja győzni ellenfelét. S ennek érdekében általában még a „kevésbé forradalmi beállítottságú tisztiek” is igyekeztek mindent megtenni.

Gábor Bona

THE ARMED FORCES OF THE WAR OF LIBERATION

Summary

In defence of the achievements of the bourgeois revolution and her national rights Hungary had no other choice but to rise up in arms in Autumn 1848. On the one hand Hungary fought for her independence and later for her survival, on the other hand her fight was in close relationship with the all-European struggle of the forces of progress and reaction, too. The sine qua non of the war was the unprecedented national unity and consent, what, as a consequence of Lajos Kossuth's policy for the identity of interests, was realised by Autumn 1848. It was this national consent what made possible to turn the Honvéd Army into a mass army, abreast of the times, even in spite of the relative backwardness of the country.

Gábor Bona

LA FORCE ARMEE DE LA GUERRE D'INDEPENDANCE

Résumé

En automne de 1848, la Hongrie, en voulant protéger ses droits nationaux et les conquêtes de la transformation bourgeoise, s'est vue contrainte à mener une lutte armée. Les combats se passaient entre l'empire Habsbourg et la Hongrie, ayant ainsi un caractère national, mais en même temps, ils se rattachaient avec plusieurs liens aux luttes européennes entre le progrès et les forces de la réaction. Comme première condition de la guerre, et surtout grâce à la politique de Kossuth, en automne de 1848 un consensus politique s'est formé, qui menait à la formation d'une union nationale jusque là jamais vue. La concentration des forces a rendu possible, en automne de 1848, le développement du Honved en une armée de masse – au sens de l'époque –, et la formation d'une force armée convenable au niveau de l'époque, malgré l'état arriéré relatif de l'ensemble du pays.

Gábor Bona

DIE STREITKRÄFTE DES FREIHEITSKAMPFES

Resümee

Ungarn wurde im Herbst 1848 zum Schutz der Errungenschaften der bürgerlichen Umwandlungen und seiner nationalen Rechte zu einem bewaffneten Kampf gezwungen. Der Kampf wurde zwischen dem habsburgischen Reich und Ungarn geführt. In dieser Hinsicht war er von nationalem Charakter, aber er war in vieler Hinsicht mit dem europäischen Ausmaße habenden Zusammenstoß des Fortschrittes und der Reaktion verbunden. Als Bedingung der „Aufsichnahme“ des Krieges, vor allem als Erfolg der Politik Kossuths, entstand bis zum Herbst 1848 ein politischer Konsens, der zum Entstehen einer bis zu diesem Zeitpunkt nie dagewesener nationalen Einheit geführt hat. Erst die Zusammenfassung der Kräfte machte es möglich die ungarische Landwehr – im damaligen Sinn des Wortes – zu einer Massenarmee zu entwickeln, und trotz der teilweisen Zurückgebliebenheit des Landes eine zeitgemäße Streitmacht aufzubauen.

Габор Бона

ВООРУЖЕННЫЕ СИЛЫ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ

Резюме

Осенью 1848 года Венгрия была вынуждена вести вооруженную борьбу в целях защиты буржуазных преобразований и своих национальных прав. Борьба велась между империей Габсбургов и Венгрией, в таком аспекте она носила национальный характер, однако многочисленными нитями она была связана также с противостоянием реакции в европейском масштабе. В качестве условия принятия вызова войны и в результате в первую очередь политики соглашения, проводимой Кошшутом, к осени 1848 года образовался консенсус, который привел к формированию национального единства, никогда до сего времени еще не имевшего места. Сплочение национальных сил дало возможность осенью 1848 года превратить и развить воинские силы гонимых в народную (массовую) армию, как она воспринималась в ту эпоху. Несмотря на относительную отсталость страны были созданы вооруженные силы, стоявшие на уровне требований эпохи.